

CABRÉ, M. T.; ESTOPA, R.; FREIXA, J.; LORENTE, M.; TEBÉ, C. (2001) «És la terminologia un simple instrument d'ajuda a la traducció?». En: Chabás, José; Cases, Madeleine; Gaser, Rolf (coord.): *Proceedings. First International Conference on Specialized Translation (Barcelona: Universitat Pompeu Fabra; Museu de la Ciència Fundació «la Caixa», 2-4 de març 2000)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 167-170. DL: B-12760-2001. (ACT).

I Congrés internacional de traducció especialitzada
Departament de traducció i filologia, Universitat Pompeu Fabra
2, 3 i 4 de març del 2000

ÉS LA TERMINOLOGIA UN SIMPLE INSTRUMENT D'AJUDA A LA TRADUCCIÓ?

M. Teresa Cabré, Rosa Estopà, Judit Freixa, Mercè Lorente i Carles Tebé

Institut Universitari de Lingüística Aplicada
Universitat Pompeu Fabra

La terminologia és considerada sovint per part dels traductors com una mera eina funcional que permet resoldre l'equivalència conceptual en la traducció especialitzada. A part d'això, també es considera una peça indispensable de l'adequació d'un text especialitzat, sobretot si té un nivell alt d'especialització. És ben sabut que una de les característiques que identifiquen els textos especialitzats en contraposició als no especialitzats és l'ús de terminologia i fraseologia pròpies de l'àmbit de què tracta el text. En la naturalitat que trasllueix un text especialitzat ben traduït hi juga un paper fonamental que la terminologia emprada coincideixi amb la que usaria un especialista si hagués produït originàriament el text en la llengua de la traducció. Els requeriments que la traducció posa a la terminologia, en tant que activitat de recopilació, anàlisi i proposta de termes, és de proporcionar als traductors d'inventaris de termes validats que els puguin ser directament útils en el procés de la pràctica traductora. Si aquí acabés l'aportació que la terminologia fa a la traducció, la formació de traductors només caldria que inclogués un curs de terminologia aplicada a la recerca, classificació, avaluació i utilització de fonts documentals. La cooperació que hi pot haver entre traducció i terminologia, però, va una mica més enllà: els traductors, que coneixen bé quines són les seves necessitats terminològiques, poden elaborar la terminologia adequada a les seves necessitats de traducció. I encara més, la terminologia pot esdevenir una eina clau per dotar els traductors de competència cognitiva.

En aquesta comunicació ens proposem precisament de presentar aquest darrer aspecte poc explorat de cooperació entre terminologia i traducció encaminada a la formació dels traductors. Intentarem argumentar i justificar que la terminologia, en tant que eina cognitiva, pot esdevenir una peça clau en la formació del traductor especialitzat, perquè, a través de la terminologia, pot adquirir la competència cognitiva requerida per entrar amb seguretat en la traducció d'una especialitat determinada. Si aquest plantejament és adequat, en la formació de traductors de nivell elevat, capaços d'exercir la professió amb seguretat i amb un marge ampli d'autonomia, ha de figurar una formació en terminologia que vagi més enllà de la informació i ús de fonts d'informació. És en aquest esquema que la terminologia esdevé per al traductor, a més d'una eina funcional d'ajut a la traducció, una eina metacognitiva que li permet adquirir coneixements de la

matèria que ha de ser objecte de traducció i, al mateix temps, li proporciona les unitats de denominació més pròpies per a cada situació comunicativa.

1. La Terminologia, una necessitat, un conjunt de pràctiques, un camp de coneixement

La polisèmia del terme *terminologia*, que permet indicar tant la matèria d'estudi com el conjunt de termes que constitueixen l'objecte d'estudi d'aquesta matèria, ha estat sovint motiu de confusió en la bibliografia terminològica. No sempre s'ha explicat clarament quan s'utilitzava un o altre sentit en establir les bases de la disciplina. Però de fet, si es distingeixen aquests dos sentits, podem afirmar sense que sigui una contradicció que *la terminologia és una matèria que s'ocupa de la terminologia (de la seva descripció, explicació, recopilació, anàlisi i edició)*. El primer ús remet a la matèria o camp de coneixement o disciplina; el segon, a l'objecte: el conjunt de les unitats que permeten vehicular el coneixement especialitzat.

La precisió de les activitats sobre els termes permet també distingir entre allò que constitueix la teoria i allò que remet a l'aplicació. Els termes són objecte de descripció i explicació teòriques com qualsevol altre objecte de coneixement. Però, al costat d'aquesta activitat teòrica -realitzada amb mètodes científics i enquadrada en supòsits previs que conformen un determinat marc teòric i fins i tot teories de conjunt- la terminologia ha estat objecte de moltes aplicacions: d'aquí que sigui més coneguda per les seves utilitats que per la teoria que ha desenvolupat.

En efecte, la terminologia pràctica ha tingut un creixement i una diversificació espectaculars en els darrers cinquanta anys. No és el moment ara i aquí d'aprofundir sobre aquesta evolució ni tampoc de reflexionar sobre per què s'ha produït ni quines causes sociopolítiques l'han impulsat. N'hi ha prou d'esmentar que en tots els camps en què intervé el coneixement especialitzat, que són múltiples i diversos, la terminologia esdevé una peça indispensable. I això per raons prou evidents: perquè és sobretot a través de la terminologia que s'expressen els continguts especialitzats. Els textos especialitzats són plens de termes, en major quantitat com més alt és el seu nivell d'especialització.

Podem dir doncs que la terminologia ha de ser vista alhora com una necessitat, o millor com un conjunt de necessitats, com un conjunt de pràctiques i com un camp de coneixement, més o menys diversificat internament, d'interès descriptiu i explicatiu.

2. La traducció en el conjunt de les aplicacions de la terminologia

Les matèries aplicades que requereixen terminologia són abundants i variades. Com hem dit anteriorment, totes les pràctiques en les quals es tracta, processa, usa, manipula o difon coneixement especialitzat inclouen terminologia. Seria impensable l'expressió científica o tècnica sense terminologia, impensable per al científic i el tècnic, impensable per als qui s'ocupen de les transaccions comercials i financeres, impensable per als qui regulen i gestionen els coneixements i els productes que se'n deriven, i indispensable per al mediador lingüístic, traductor, redactor, intèrpret o divulgador. Seria també impensable la planificació d'una llengua sense tenir en compte la

terminologia, com un dels seus registres fonamentals. Com ho seria també el treball documental sense termes, si la informació descrita i classificada és especialitzada; o les aplicacions d'enginyeria lingüística sense terminologia quan es tracta d'operacions relacionades amb continguts especialitzats.

No cal dir que en cada una d'aquestes aplicacions, la terminologia requerida pot variar quantitativament i qualitativament; però aquest és un tema que mereixeria de part nostra una atenció que la sessió d'avui no ens permet.

Si ens limitem només a la traducció, podem dir que la terminologia que requereix aquesta activitat ha de contribuir al compliment per part de la traducció d'un conjunt de condicions sense les quals no es pot parlar de qualitat de la traducció, tant de la traducció en general (equivalència, correcció, adequació, naturalitat retòrica i expressiva) com de l'especialitzada (normalització, adequació, precisió, concisió, sistematicitat).

Tot i considerar imprescindible aquestes condicions, cal matisar que l'escenari precís en què es duu a terme una traducció en particular i les característiques de les condicions supraestructurals (sociocomunicatives i temàtiques) de cada text determinarà un tipus o altre de terminologia.

Vistes així les coses, l'activitat terminològica pràctica al servei de les aplicacions diverses haurà de distingir, almenys d'entrada, diversos contextos de treball terminogràfic que determinaran el tipus de terminologia pertinent. D'entrada, un context de treball descriptiu i un context prescriptiu. En segon lloc, un context monolingüe i un context bilingüe o plurilingüe. I en tercer lloc, un context de planificació lingüística nacional o regional i un context de normalització o estandardització internacional.

Des del punt de vista del treball terminològic, en un context descriptiu, la terminologia és una activitat de recopilació i il·lustració de les fórmules detectades en el discurs especialitzat. El discurs proporciona la informació cognitiva i lingüística per expressar el coneixement. El treball terminogràfic que en resulta és un llistat ampli d'unitats de coneixement de diferents graus de lexicalització (i, per tant, inclou unitats terminològiques, fraseològiques i contextos específics) que presenten un índex important de variació formal de diferents tipus. El resultat permet elegir variants d'acord amb paràmetres de correcció i adequació del discurs especialitzat.

En canvi, situats en el marc d'un treball prescriptiu d'orientació conceptual destinat a garantir la comunicació internacional en un determinat registre, la terminologia s'entén com una activitat destinada a proporcionar unitats unívokes d'expressió i comunicació. Per això, els especialistes en terminologia, terminòlegs de formació lingüística o especialistes, intervenen per establir una (pretesa) unitat conceptual sobre la base consensuada de la fixació d'unes equivalències interlingüístiques no sempre fàcils d'establir, decidides sobre la base de reduir les variants en cada llengua. El resultat és un llistat plurilingüe de denominacions estandarditzades corresponents a un únic concepte preestablert.

Pel que fa al segon factor contextual que determina el caràcter monolingüe o plurilingüe de la terminologia, és obvi que en un context de traducció la terminologia ha de ser

plurilingüe, si bé aquest plurilingüisme adquireix diferent valor segons el context sociopolític i sociolingüístic en què es produeix, o més ben dit, de què participen les llengües, sobretot la llengua d'arribada. El valor de la llengua de traducció en el context de normalització d'una llengua (llengües minoritzades) és diferent del que adquireix una llengua de traducció en una organització clarament plurilingüe, com és el cas de les organitzacions internacionals. El traductor en aquest darrer cas necessita equivalències fiables i adequades. En el primer cas, ha d'encunyar sovint unitats neològiques per expressar determinats conceptes especialitzats. En aquest cas doncs adopta la funció de neòleg.

Finalment, el treball terminològic canvia de característiques segons si es duu a terme en un context de planificació lingüística o de normalització internacional. En la normalització d'una llengua la terminologia, sovint neològica, ha de compaginar la genuïtat del sistema de la llengua amb les seves possibilitats de ser assumides pels usuaris reals; aquest equilibri duu sovint a la proposta de diverses formes de denominació per referir-se a un mateix concepte. Per contra, en un context d'estandardització internacional, la terminologia que s'elabora és uniforme i volgutament, per consens, mononímica i monosèmica.

3. La terminologia i la traducció

S'ha dit repetidament que la terminologia és imprescindible per a l'activitat traductora si es tracta de traducció especialitzada. La traducció, concebuda com una activitat pràctica, s'enfronta a problemes de terminologia que ha de resoldre per no frenar el procés de traducció. En la seva activitat professional, el mediador comunicatiu en general, i el traductor en particular, s'enfronten a problemes terminològics de naturalesa diferent quan no disposen de documents de consulta adequats.

Tots els traductors reconeixen haver viscut situacions problemàtiques que han hagut de superar a través de la documentació o servint-se dels especialistes; d'altres, emprant els recursos que els presta la seva competència lingüística i interlingüística, i la competència terminològica i factual.

Sembla obvi constatar que un text especialitzat, la traducció del qual no contingui les unitats lèxiques que un especialista nadiu hauria emprat si hagués produït el text, condueix a una traducció de poca qualitat, no en el nivell de l'equivalència (totes les idees poden ser expressades de manera semblant en totes les llengües), sinó en el de l'adequació i naturalitat del text traduït. Resoldre els problemes terminològics de la traducció implica assumir que la recerca de termes segueix un camí lleugerament diferent del de la traducció.

Fer traducció especialitzada, doncs, demana conèixer els elements metodològics i recursos per resoldre problemes de terminologia plantejats en la traducció. Per tant, els traductors necessiten una bona formació en terminologia.

Al costat d'aquesta activitat terminològica puntual, el traductor pot esdevenir productor de terminologia sistemàtica. Només els traductors coneixen bé les necessitats terminològiques de la traducció i, doncs, seran capaços d'elaborar glossaris terminològics adequats quant a la selecció d'entrades i les informacions necessàries.

4. La terminologia, eina cognitiva del traductor

A més de la idea que la terminologia és una eina imprescindible per a la pràctica de la traducció especialitzada, i que els traductors formats en terminologia poden elaborar la terminologia més adequada per a la traducció, defensarem a continuació que la formació en els fonaments i els mètodes de la terminologia pot ser un element clau de la formació cognitiva dels traductors per tal com és el factor privilegiat, encara que no l'únic, de representació del coneixement especialitzat.

En efecte, els llenguatges d'especialitat són els instruments bàsics de comunicació entre els especialistes; i la terminologia, l'element més important per precisar cognitivament el seu sistema de denominació. Amb la terminologia, a més d'ordenar el pensament, els especialistes transfereixen el coneixement sobre una matèria, en una o més llengües.

L'ordenació del pensament i la conceptualització representen la dimensió cognitiva de la terminologia, i la transferència del coneixement constitueix la seva dimensió comunicativa. La terminologia és la base de la comunicació entre els especialistes, i el traductor especialitzat, actuant de mediador, es converteix de fet en una mena d'especialista, i ha d'actuar com a tal en la selecció dels termes.

En aquest marc, el traductor especialitzat, en tant que mediador entre dos interlocutors -un d'ells especialista--, que si fossin parlants d'una mateixa llengua no necessitarien un intermediari per a la seva relació comunicativa, ha de posar-se en la pell del que emet el missatge i assumir les seves mateixes competències. Si no ho fa, difícilment la traducció serà bona. Assumir les seves competències, tant pel que fa a coneixements com a habilitats, pressuposa conèixer la matèria que tradueix (perquè l'emissor coneix el tema de què parla), saber expressar-la precisament i adequadament i fer-ho com ho faria espontàniament un especialista, parlant nadiu d'una llengua.

Seguint amb aquest raonament, si mantenim que per complir coherentment la seva funció d'intermediari de la comunicació, el traductor ha de tenir una competència paral·lela a la de l'especialista, que de manera natural es comunica sobre l'especialitat, necessitarà simular que és un especialista, que coneix la matèria i la seva especificitat cognitiva i que utilitza els mateixos elements lèxics de l'especialitat que els experts. Per complir ambdós objectius, el treball terminològic apareix com un factor clau. A través del treball terminològic, a partir de l'anàlisi dels textos, el traductor adquireix competència lingüística i cognitiva en l'especialitat de què tracten.

La característica més prominent dels textos científicotècnics és la presència d'unitats específiques d'un àmbit especialitzat. El grau d'especialització d'aquests textos en fa variar la densitat terminològica: com més alt és el nivell d'especialització, més espessor terminològic. Per això, si les unitats terminològiques són el mode privilegiat d'expressió del coneixement especialitzat, podem dir que la seva primera funció és la de representar aquest coneixement. Cada unitat terminològica correspon a un nus cognitiu dins d'un camp d'especialitat.

Però la representació conceptual d'una matèria no acaba amb l'establiment dels seus nusos cognitius, sinó que tan important com els nusos són les relacions conceptuais que s'estableixen entre ells. Aquestes relacions s'expressen lingüísticament a través de preposicions, conjuncions, verbs, locucions o diferents menes d'unitats lèxiques.

El conjunt format pels nusos cognitius entrelaçats per relacions constitueix la representació conceptual d'un text. I és a partir de la generalització de les diverses representacions conceptuais de textos diversos que s'estableixen per consens determinades representacions d'una matèria o disciplina.

Extreure doncs l'estructura conceptual dels textos i projectar-la en mapes de conceptes sembla un camí important perquè quan el traductor integra coneixements de la matèria, aprèn les formes més adequades d'expressar-la.

5. De l'anàlisi dels textos als mapes conceptuais

L'anàlisi dels textos especialitzats i la posterior elaboració dels seus mapes conceptuais permeten al traductor adquirir el coneixement necessari per poder traduir-los adequadament i naturalment, com si el productor fos un especialista.

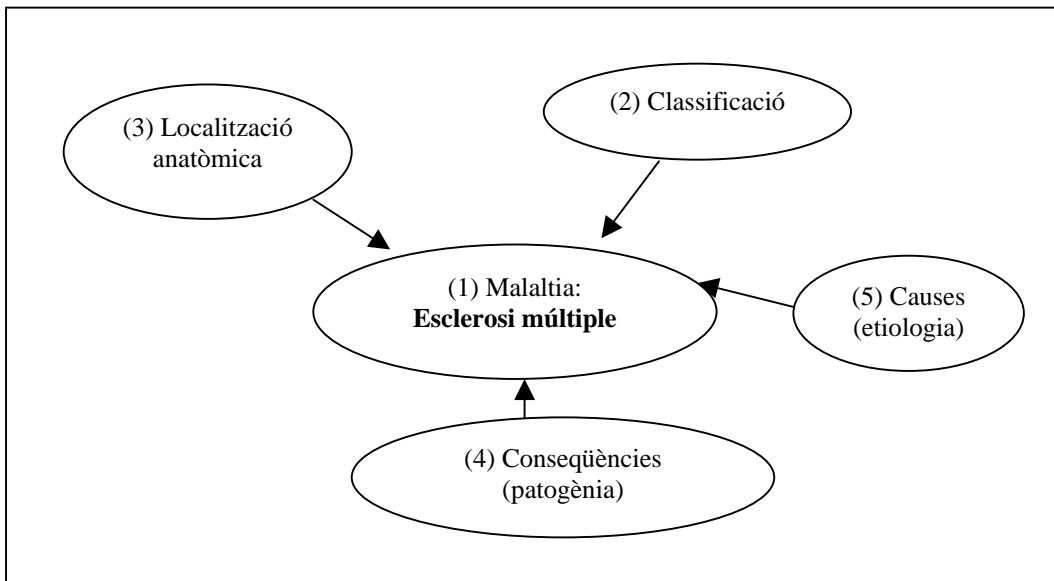
En la traducció d'un text especialitzat, la comprensió del text és una fase bàsica que consta, almenys, de dues etapes. Primerament, el traductor fa una lectura del text per identificar a) l'objecte o el tema de què tracta i a l'entorn del qual s'estructura el contingut del text i b) els aspectes d'aquest objecte que s'hi desenvolupen. A partir d'aquest primer canemàs, el traductor llegeix altra vegada el text i en localitza c) els nusos que vehiculen el coneixement especialitzat sobre aquest objecte i que s'estructuren a l'entorn de cada aspecte detectat, d) les relacions conceptuais que s'estableixen entre aquests nusos conceptuais i l'objecte temàtic i e) les relacions conceptuais que s'estableixen entre els mateixos nusos.

De manera que, al final d'aquesta segona lectura, el traductor pot traçar una constel·lació cognitiva del text ja que ha identificat els nusos que concentren el coneixement especialitzat, les seves relacions i les diferents unitats lingüístiques que expressen tant aquests nodes com els lligams. De fet, amb aquesta anàlisi el traductor realitza un procés cognitiu similar al que imperceptiblement fa un aprenent d'especialista quan adquireix coneixement especialitzat.

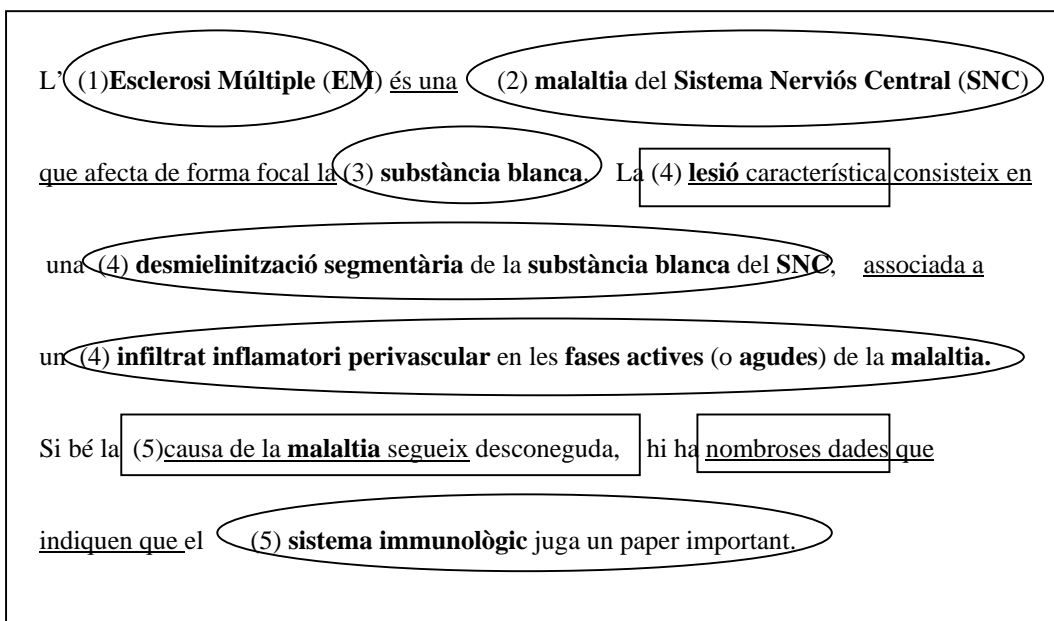
A mode d'exemple, vegem una mostra del procés d'estructuració del coneixement que seguiria un traductor a l'hora de preparar la traducció d'un text especialitzat com el següent:

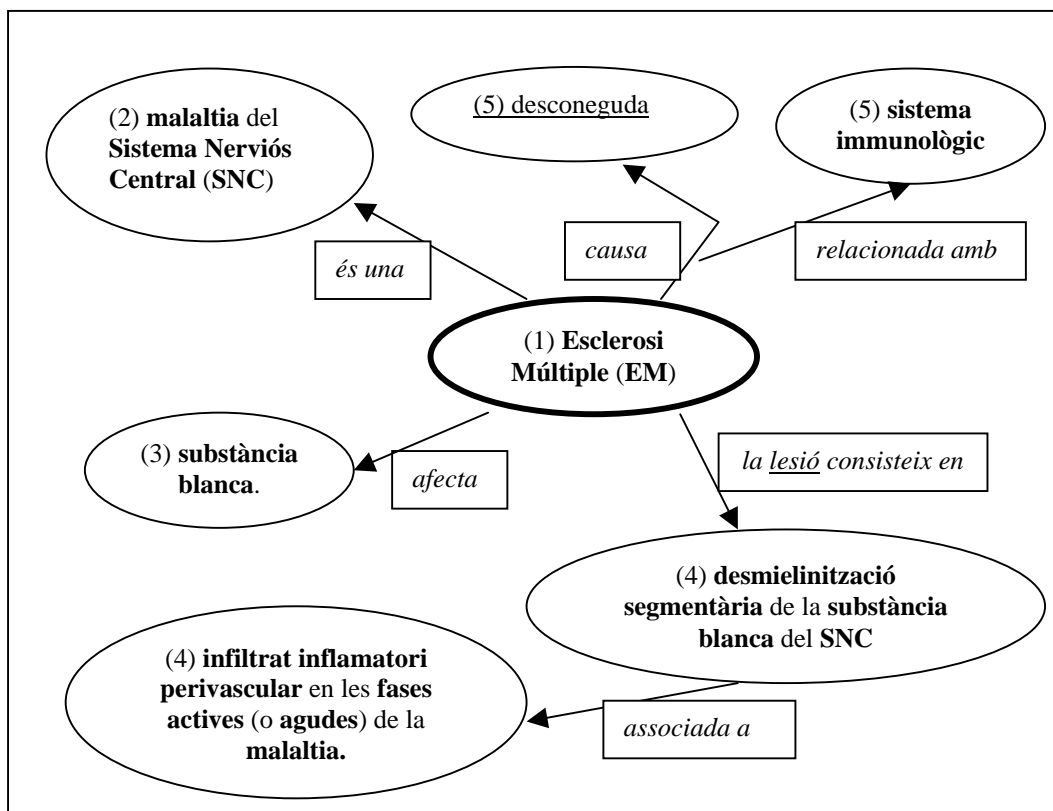
L'Esclerosi Múltiple (EM) és una malaltia del Sistema Nerviós Central (SNC) que afecta de forma focal la substància blanca. La lesió característica consisteix en una desmielinització segmentària de la substància blanca del SNC, associada a un infiltrat inflamatori perivascular en les fases actives (o agudes) de la malaltia. Si bé la causa de la malaltia segueix desconeguda, hi ha nombroses dades que indiquen que el sistema immunològic juga un paper important.

Després d'una primera lectura, reconeix l'objecte temàtic del text (1) i els aspectes d'aquest objecte a què es fa referència (2, 3, 4 i 5):

A partir d'aquest esquema cognitiu i després de la segona lectura, el traductor elabora el mapa conceptual complet del text, constituït per nusos de coneixement (encerclats i enquadrats) i relacions entre aquests nusos (subratllats). Així, el traductor percep el tipus d'unitats que expressen el coneixement especialitzat del text (les unitats de coneixement especialitzat estan formades bàsicament per unitats terminològiques, amb negreta) i els elements que expressen les relacions conceptuals entre aquestes unitats de coneixement especialitzat, com mostren els dos quadres següents:

Després de l'anàlisi de l'estructura cognitiva del text i a través de l'elaboració i de la interiorització del seu mapa conceptual, el traductor ja és capaç de controlar-ne, en un nivell bàsic però suficient, el contingut, com si en fos especialista, i la manera com aquest contingut s'expressa lingüísticament en els textos especialitzats. Aquest control cognitiu del text a partir de les seves unitats lingüístiques pot garantir que la traducció tingui el mateix caràcter especialitzat que l'original.

7. Conclusions

Al llarg d'aquesta comunicació hem analitzat les línies de cooperació entre la terminologia i la traducció que s'han descrit més freqüentment en els àmbits traductors, però a més d'aquestes línies hem defensat que la terminologia pot esdevenir per al traductor especialitzat una peça clau de la seva formació cognitiva en la matèria que constituirà l'objecte de la seva traducció. És amb aquesta idea que davant de la qüestió inicial, expressada pel títol de la comunicació *¿És la terminologia un simple instrument d'ajuda a la traducció?*, responem que, només si desxifrem metafòricament la paraula "eina" com qualsevol mòdul de coneixements encaminat no només a complementar, sinó sobretot a integrar el conjunt de mòduls que descriuen interactivament la formació del traductor, la terminologia és en efecte una eina d'ajuda a la traducció. Però si entenem "eina" en un sentit literal, responem que la terminologia és molt més que una eina; la terminologia esdevé un element bàsic en la formació cognitiva del traductor especialitzat.

Quatre són els punts que donen suport i alhora expliquen aquesta idea:

1. La comunicació especialitzada es caracteritza, entre altres elements, per l'especificitat dels temes i la perspectiva cognitiva (el tema de què tracta és especialitzat i el text vehicula un coneixement especialitzat sobre la realitat).
2. Els individus que produeixen textos especialitzats posseeixen una competència cognitiva sense la qual aquests textos no serien especialitzats. Controlen els conceptes i les seves relacions. Aquest control procedeix d'un coneixement sòlid i rigorós de l'estructura conceptual d'una matèria.
3. El traductor ha de tenir un determinat grau de competència cognitiva sobre un tema per poder assegurar la traducció. Aquesta competència inclou l'estructura conceptual bàsica i les unitats d'expressió dels conceptes i coneixements especialitzats (termes, fraseologia, unitats col.locacionals i oracionals específiques).
4. L'anàlisi dels textos a través de la detecció i organització de les unitats que vehiculen el coneixement especialitzat sembla una bona estratègia de formació cognitiva. Si un traductor és capaç de traçar i interioritzar els mapes conceptuals d'una matèria serà capaç de controlar el contingut com si fos especialista, almenys en un nivell, elemental d'especialització, i conservarà així per a la traducció que duu a terme la condició de text especialitzat que tenia l'original.

Bibliografia

Acarin, N. (1993) *Anticossos antigangliòsids en l'esclerosi múltiple*. Universitat de Barcelona: Departament de Medicina. Tesi doctoral.

Cabré, M. T. (1998) "Précision sur le discours de spécialité". Des mots en liberté. Mélanges offerts à Maurice Tournier. Textes réunis par P. Fiala et P. Lafon.

Cabré, M. T. (1999) *La terminología. Representación y comunicación. Una teoría de base comunicativa y otros artículos*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra. (Sèrie Monografies, 3).

Cabré, M. T.; Estopà, R. (1997) "Formar en terminología: una nueva experiencia docente". *Tradterm*, 4/1, 175-202.

Cabré, M. T.; Morel, J.; Tebé, C. (1996) "Las relaciones conceptuales de tipo casual: un caso práctico". *Actas del V Simposio Iberoamericano de Terminología. Terminología, ciencia y tecnología*. México DF, 82-94.

Domènech, M. (1998) *Unitats de coneixement i textos especialitzats: primera proposta d'anàlisi*. Universitat Pompeu Fabra: IULA. Treball de recerca de doctorat.

Nuoponen, A. (1997) A model for systematic terminological analysis. Proceedings of LSP Symposium, Copenhagen.